

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЛЕКСИКАЛНИ СХОДСТВА
И РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СЛАВЯНСКИТЕ ДИАЛЕКТИ
В ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ АСПЕКТ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ
ОТ „ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АТЛАС.
ВЫПУСК 10. НАРОДНЫЕ ОБЫЧАИ“)

Маргарита Котева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
БАН

LEXICAL SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN
THE SLAVIC DIALECTS IN A LINGUISTIC-GEOGRAPHIC ASPECT
(WITH MATERIAL FROM ALL SLAVIC LINGUISTIC ATLAS.
V. 10. “FOLK RITES”)

Margarita Koteva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences

Abstract. The article presents some summary dialectal maps from the last volume of the Slavic Linguistic Atlas. In these maps are mapped the names of the holiday-ritual Slavonic folk terminology. The lexical similarities and differences between the Slavic dialects, that are related to the word-forming formats, the nomination and the semantics, are analyzed. The interaction between the dialects, the place of the Bulgarian dialects as part of the Slavic language family and the importance of linguistic geography in the linguistic and cultural context is sought.

Key words: dialectology, linguistic geography, Slavic linguistic atlas, maps

Публикуването на Общославянския лингвистичен атлас (ОЛА), както пише Т. Вендина, предоставя на изследователите уникалната възможност да изучат всеки един диалект като съставна част от славянския диалектен континуум във взаимоотношенията му с другите диалекти на територията на Славия. Благодарение на ОЛА днес може да говорим за типология на ареалите и за ролята, която е изиграл всеки един славянски език за формирането на славянската езикова общност (Вендина, ред. 2011: 63-64).

В този доклад се анализират някои обобщаващи диалектни карти (номинативни, словообразователни, семантични и мотивационни) от послед-

ния издаден том 10. на ОЛА. „Народные обычаи“, в които в обобщен вид са показани някои структурно-семантични сходства и различия между славянските диалекти и тяхното териториално разпространение.

В периода от 1982 до 2005 г. България не участва в ОЛА по извънезикови причини. Непубликуваните български диалектни материали са отпечатани допълнително след този период¹. Публикуването на тези материали допълва и обогатява картината на общославянското езиково землище, като чертае нови изоглоси върху славянската езикова територия (Керемидчиева, Василева 2016: 108).

Картографираната лексика в том 10 „Народные обычаи“ е изключително интересна в историко-културно отношение. В по-голямата си част тя е праславянска и отразява светогледа на древните славяни, техните представи за живота, смъртта, щастието и т. н. Картите обхващат такива сюжети като: названия на лица, названия на празници и обреди, названия на различни ритуални предмети и действия, названия на места, названия на абстрактни понятия и т. н. (ОЛА 2015: 6).

1. Лексикални сходства и различия

Лексикалните сходства и различия се отнасят до „структурата на отделната дума, до нейното фонетично, морфологично, словообразователно оформяне“ (Младенов 1968:261).

В ОЛА т. 10 са включени три обобщаващи карти, свързани с тези различия: две словообразователни и една номинативна.

Словообразователните обобщаващи карти имат за цел да представят в обобщен вид различията в словообразователните средства при образуване на названията от определени тематични групи, картографирани в атласа.

В обобщаващата *К. № 50 „Названия на лица (nomina agentis) разпределение на суфиксите =ъс-ъ и =ащ-ъ“* (вж. Карта схема № 1) е отразено териториалното разпространението на тези суфикси в славянските диалекти, с които се образуват названия на лица с различни коренни морфеми.

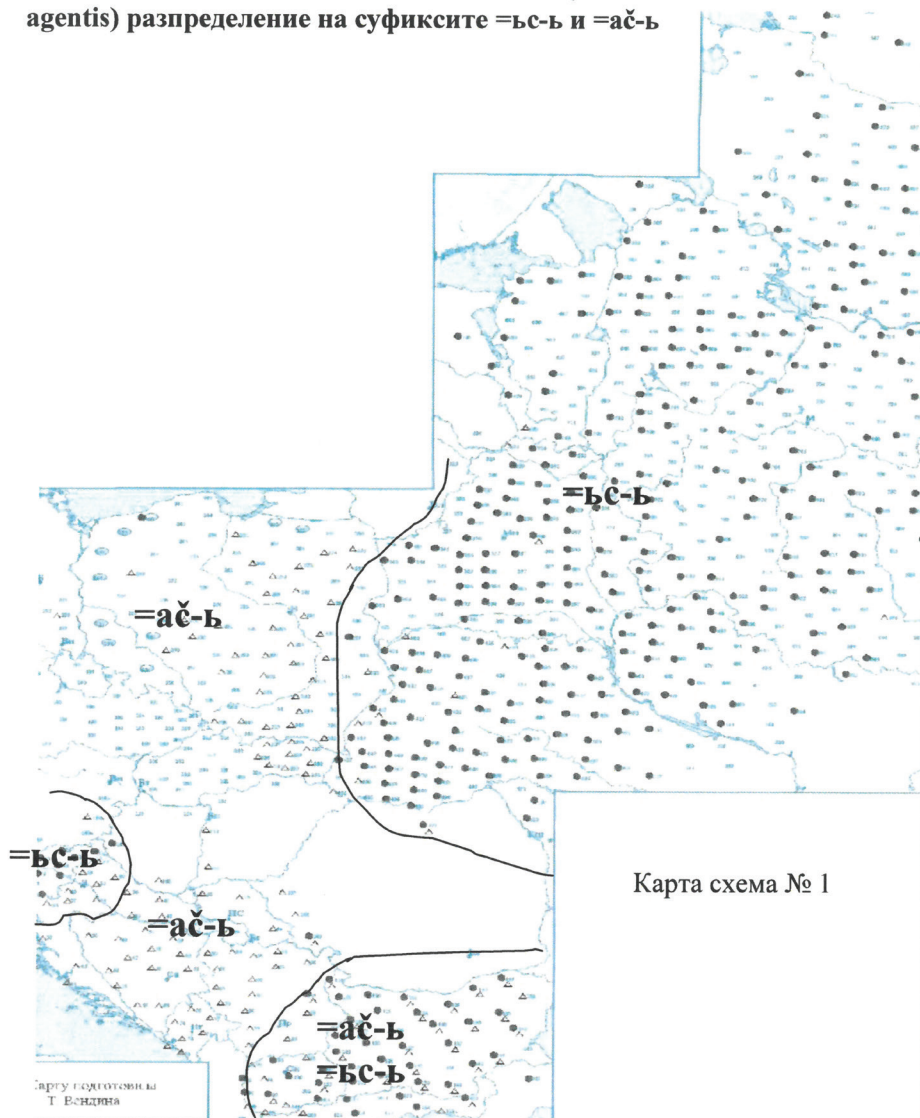
Суфиксът =ъс-ъ в названия като: *рѣ-въс-ъ*, *рој-ъс-ъ*, *рѣ-шн-о-рој-ъс-ъ*, *кур-ъс-ъ*, *плѣс-ав-ъс-ъ*, *јьгр-о-(хор)-съ-ъ*, е разпространен в източнославянски-

¹ 1. Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Болгарские материалы. Т.1 Животный мир. Т.2 Животноводство. Т. 3 Растительный мир. Т. 8 Профессии и общественная жизнь. Отв. редактор Т. И. Вендина. Москва – Санкт-Петербург: Нестор – История, 2013, 240 с., (Василева, Л., Ел. Вълчева, Хр. Дейкова, Сл. Керемидчиева, К. Първанов).

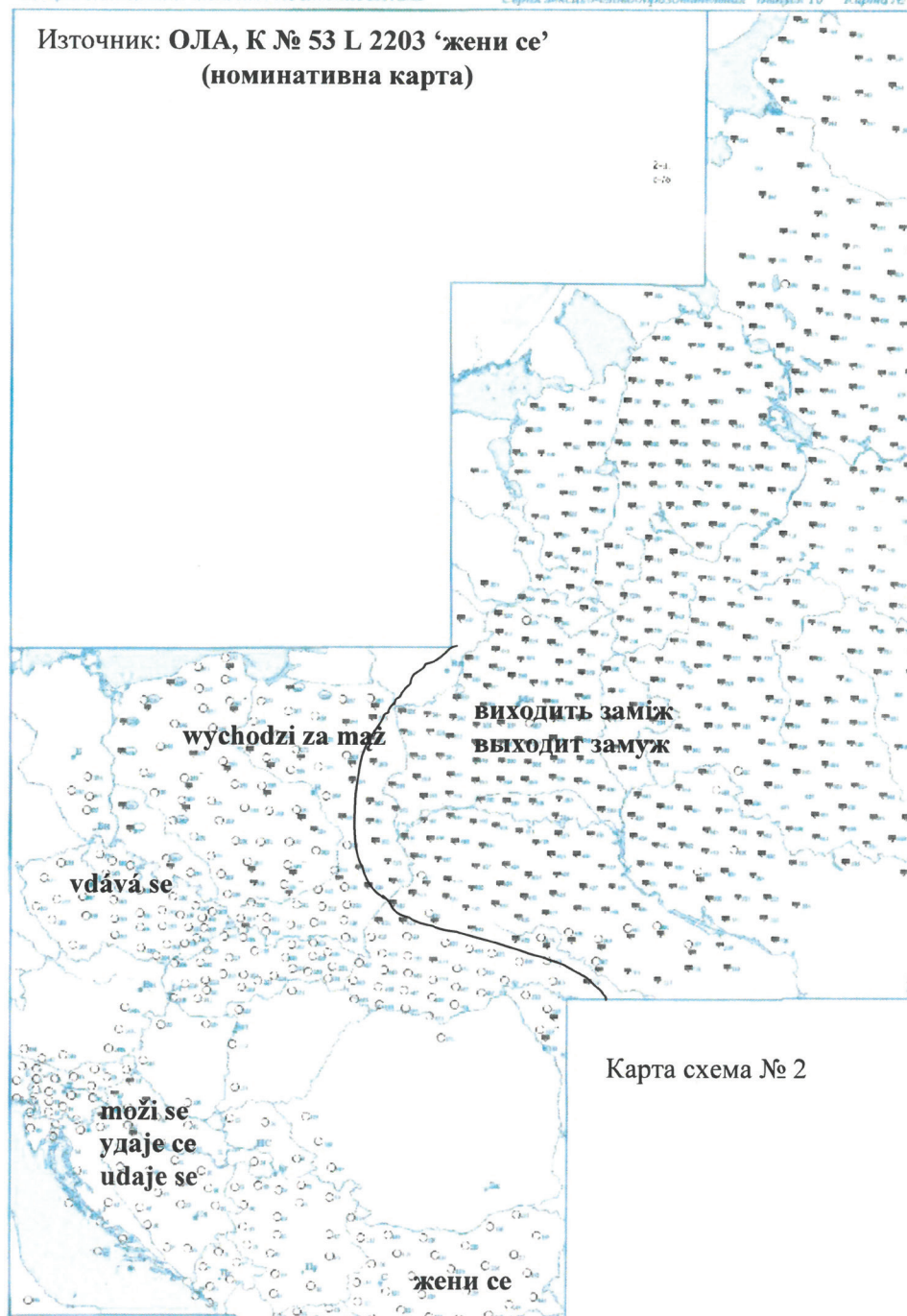
2. Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Болгарские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2а. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2б. Рефлексы *ѣ. Выпуск 3. Рефлексы *ы, *ѣ, *ы, *ѣ. Выпуск 4а. Рефлексы *ъ, *ъ. Выпуск 4б. Рефлексы *ъ, *ъ. Вторичные гласные. Отв. редактор Л. Э. Калнынь. Ред. Л. Василева, Сл. Керемидчиева. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2015, 203 с., (Василева, Л., Хр. Дейкова, Сл. Керемидчиева, М. Котева, К. Първанов).

те (руски, белоруски, украински) и словенските диалекти, а суфиксът =аѣ-ъ в названия като: *pě-v-ač-ъ*, *roj-ač-ъ*, *ro-pě-v-ač-ъ*, *kur-ač-ъ*, *jьgr-ač-ъ* и др. – в западнославянските диалекти (полски, чешки, словашки, лужишки) и южнославянските диалекти (хърватски и сръбски). В българските диалекти и диалектите в Македония се употребяват едновременно двата суфикса, което доказва за пореден път твърдението, че България е съсредоточие, естествен кръстопът между Изтока и Запада.

Източник: ОЛА, К № 50 Названия на лица (*nomina agentis*) разпределение на суфиксите =ъс-ъ и =аѣ-ъ

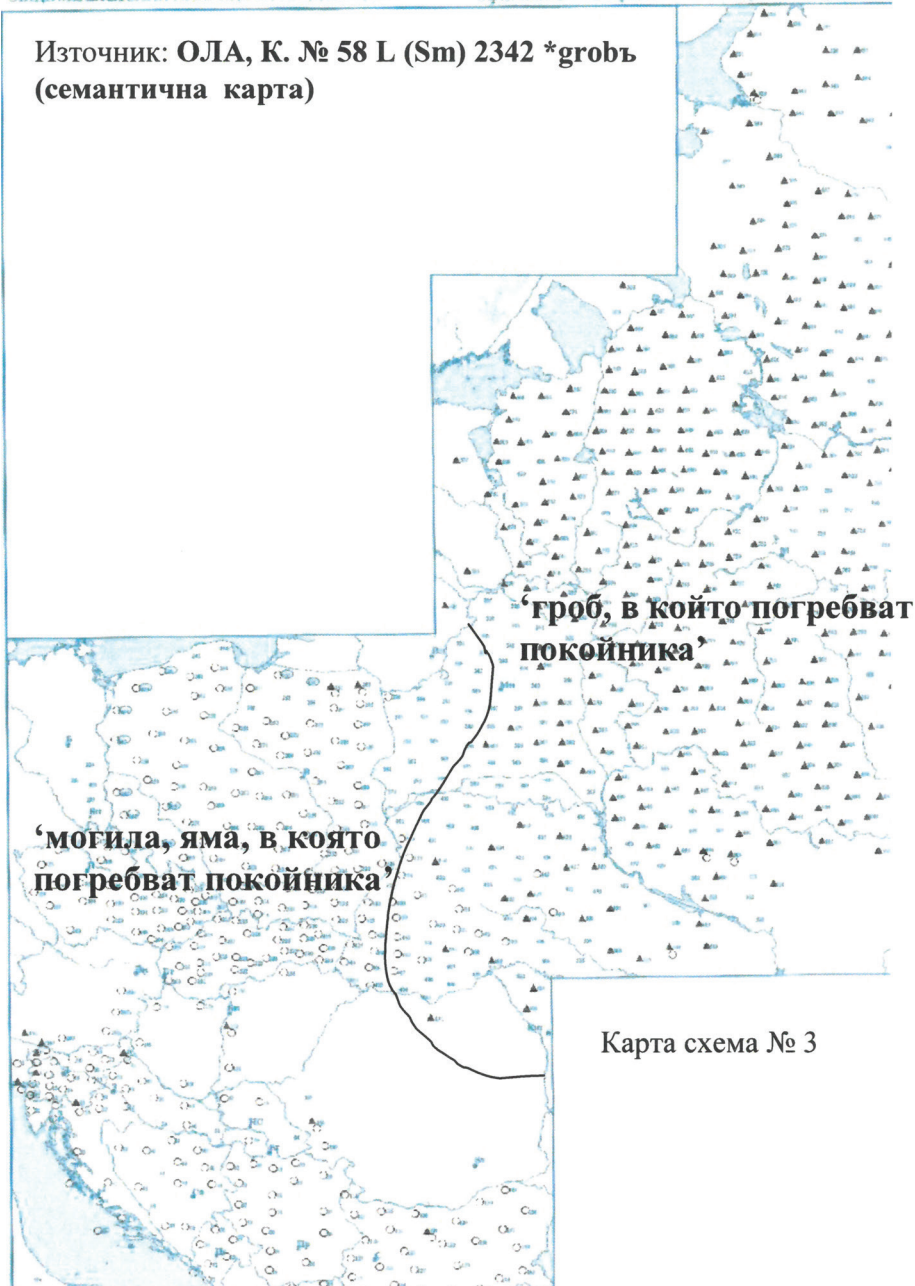

Источник: ОЛА, К № 53 L 2203 'жени се'
(номинативная карта)

Карта схема № 2

Источник: ОЛА, К. № 58 L (Sm) 2342 *grovъ
(семантична карта)

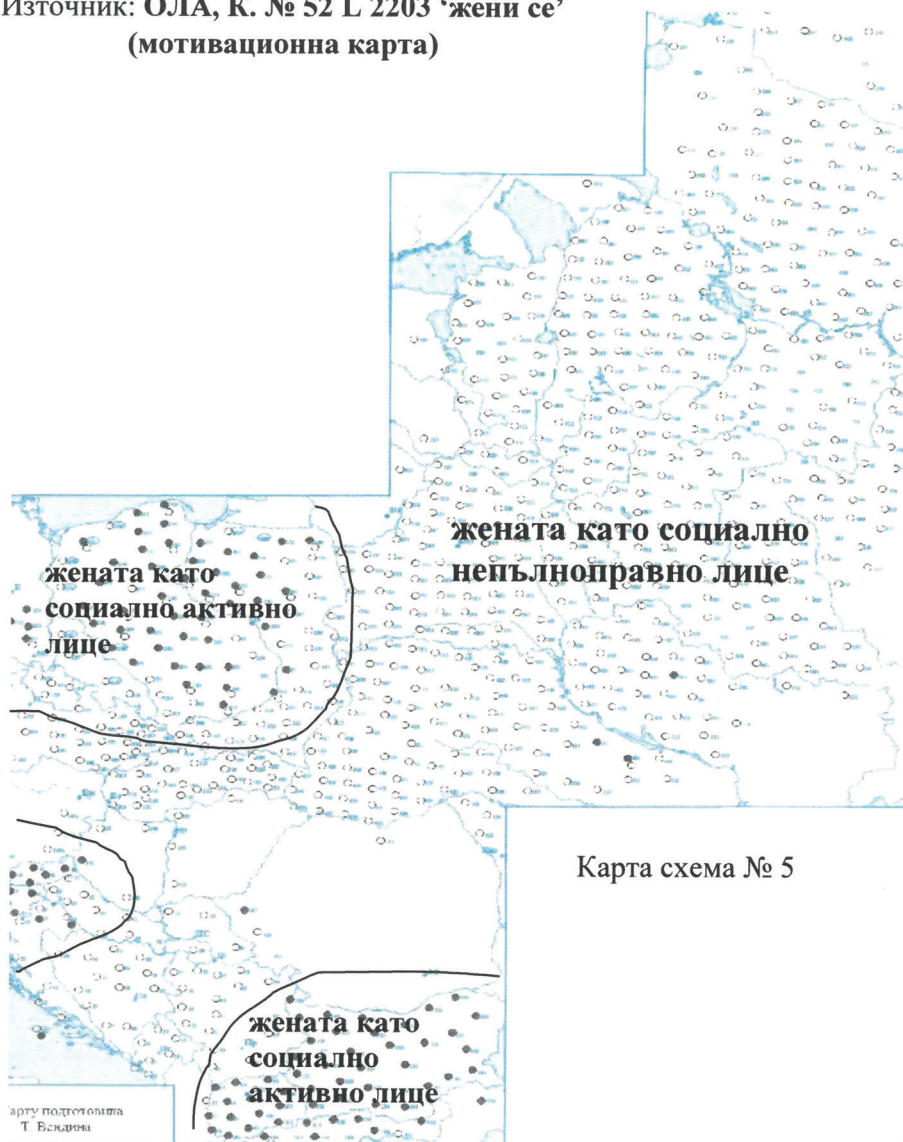

Источник: ОЛА, К. № 55 L 2197 'щастие'
(мотивационна карта)

Карта схема № 4

Източник: ОЛА, К. № 52 L 2203 ‘жени се’
(мотивационна карта)

Карта схема № 5

В номинативната обобщаваща карта L 2203 ‘жени се’ (вж. Карта схема № 2) са представени лексикалните различия в способите на номинация на названия с едно и също значение. Картографираните названия са образувани по два начина:

а) от енокоренни лексеми (*moži se* – словенските диалекти, *udaје se* – сръбските диалекти, *udaје se* – хърватските диалекти, *maжи se* – диалектите в Македония, *жени se* – българските диалекти, *vdává se* – чешките диалекти, *wuda so*, *ženi so* – лужишките диалекти);

б) от съставни описателни конструкции, образувани по модела: глагол + същ. име (*wychodzi za mąż* – полските диалекти, *выйходзіць замуж* – белоруските диалекти, *виходить замѣж* – украинските диалекти, *выходит замуж* – руските диалекти).

Тази обобщаваща карта експлицира сходството между западнославянските диалекти (чешките) и южнославянските диалекти (хърватските и сръбските) в употребата на едни и същи енокоренни лексеми със значение ‘жени се’ (*vdává se* – чешките диалекти, *udaje se* – хърватските диалекти, *удаје се* – сръбските диалекти). Разпространението на енокоренни лексеми със значение ‘жени се’ в тези славянски диалекти очертава плътни енородни и непрекъснати ареали.

Изобщо, според диалектния материал на картата енокоренните номинации са характерни за всички южнославянски диалекти, както и за по-голяма част от западнославянските диалекти, за разлика от източнославянските диалекти, където се предпочитат описателни конструкции със същото значение.

2. Семантични сходства и различия

При семантичните различия диференцирането се основава на значение-то на думата при пълно съвпадане на нейната формална структура (Радева 1982: 19).

В карта *L (Sm) 2342 *grobъ* (вж. Карта схема № 3) са картографирани две значения на названието *гроб*. С първото си значение ‘могила, яма, в която погребват покойника’ лексемата *гроб* е разпространена в южнославянските и западнославянските диалекти (без лужишките диалекти, където названието е *rovъ*). Клинообразен ареал на разпространение на лексемата *гроб* се оформя в Украйна, а микроареал – в белоруските говори на границата с полските диалекти. Второто значение на лексемата ‘гроб, в който погребват покойника’ се среща в източнославянските диалекти (централните и северните руски говори, белоруските говори, по-голямата част от украинските говори), както и в отделни пунктове на словенските и българските диалекти.

На картата ясно се очертава диалектното противопоставяне между Изтока и Запада в славянското езиково землище по отношение на значението на лексемата *гроб*.

При определяне на семантичните признаци на лексемите трябва да се отчитат като особено важни етнографските особености на названията, тъй като „много от езиковите противопоставяния са усложнени именно от етнографските различия“ (Букринская, Кармакова 2009: 61). Лингвистичните коментари на лексикалните, лексико-словообразователните и мотивационните карти трябва да включват и данни от етнолингвистични изследвания, които спомагат да се изяснят мотивационните признаци на картографираните лексеми, покрай които често „преминава“ авторът, създател на карти (Вендина 2006: 6).

Освен семантичните карти, в „Народные обычаи“ са включени и някои обобщаващи мотивационни карти като *L 2197 'щастие'*, *L 2203 'жени се'* и др. Целта на тези карти е да се покажат различията в мотивационните признаци на картографираните названия с един и същ референт.

Така например в обобщаващата карта *L 2197 'щастие'* (вж. Карта схема № 4) се вижда, че щастието е свързано с определена част, дял, с който човек е дарен (*щастие* – българските диалекти, *šťěstí* – чешките диалекти, *šť'astí* – словашките диалекти, *szczęście* – полските диалекти, *щастя* – украинските диалекти, *счастье* – руските диалекти), т.е. мотивационният признак е партитивен. Този признак доминира в по-голямата част от славянската езикова територия (руските, белоруските, украинските, чешките, полските, словашките диалекти).

Същият мотивационен признак е разпространен и в българските диалекти, което доказва някогашната връзка на българските говори със славянския Изток. В лужишките диалекти признакът не е партитивен, а сакрален и е пряко свързан със субекта, който дарява щастие (*zbožo* – горнолужишките диалекти).

Във всички останали южнославянски диалекти (без българските) щастието се асоциира със срещата като съдба (*sreča* – словенските диалекти, *срећа* – сръбските диалекти, *sreća* – хърватските диалекти, *срека* – диалектите в Македония), доколкото съдбата се осмисля като предначертан на човека път. Според едно сръбско поверие щастието може да се постигне само ако го срещнеш „*Срећу ако не сретнеш, нећеш је стићи*“ (ОЛА 2015: 9).

И в тази обобщаваща карта българските диалекти са в единство със северните руски говори от източнославянската езикова група и със словенските диалекти от южнославянската езикова група.

Интересна обобщаваща мотивационна карта е *L 2203 'жени се'* (вж. Карта схема № 5), която по-горе беше разгледана като номинативна обобщаваща карта. В семантично отношение материалът от картата предоставя възможност названията да бъдат противопоставени по два мотивационни признака: единият е свързан с представата за жената като социално активно лице, което встъпва в брак (*moži se* – словенските диалекти, *мажи се* – диалектите в Македония, *жени се* – българските диалекти, *ženi so* – лужишките диалекти), а другият представя жената като социално непълноправно лице, което отива в друго семейство (*udaje se* – сръбските диалекти, *udaje se* – хърватските диалекти, *vdává se* – чешките диалекти, *wuda so* – лужишките диалекти, *wychodzi za mąż* – полските диалекти, *выйходзіць замуж* – белоруските диалекти, *виходить заміж* – украинските диалекти, *выходит замуж* – руските диалекти).

Оформят се няколко добре очертани диалектни ареала в южнославянските и западнославянските диалекти, в които названията са мотивирани от признака 'жената като социално активно лице', докато в останалата по-голяма част от славянския езиков континуум се е наложил мотивационният признак за 'жената като социално непълноправно лице'.

Мотивационните карти от атласа позволяват не само да се видят различните мотивационни признаци в езиковото пространство на една или друга култура, но и да се направи „дълбока смислова реконструкция на образите, лежащи в основата на тези мотивационни признаци“ (Вендина, ред. 2006: 8).

В обобщаващите карти на ОЛА за разлика от останалите (фонетични, лексико-словообразователни, семантични, лексикални) карти, включени в атласа, отделните езикови явления се представят в максимално обобщен вид. По тези карти могат да се направят различни видове диалектни деления на славянската езикова територия.

Широкото използване на лингвистичните карти в езиковедските изследвания, по думите на Л. Э. Калнынь, е знак за съвременното развитие на лингвогеографията и за нейното приложение в изучаването на диалектите, а изучаването на диалектите е специален компонент на всяка национална лингвистика, в това число и на славистиката (Калнынь 2015: 72).

Библиография

- Букринская, Кармакова 2004:** Букринская, И. А., О. Е. Кармакова Лингвистическое картографирование как метод изучения лексики диалектов. – *Исследования славянской диалектологии*, Вып. 9. Москва: Институт славяноведения РАН, 2004.
- Вендина 2014:** Вендина, Т. И. *Типология лексических ареалов Славии*. Москва – Санкт Петербург: Нестор-История, 2014.
- Вендина 2011:** Вендина, Т. И. Типология восточнославянских ареалов – *ОЛА. Материалы и исследования. 2009 – 2011*. Под ред на Т. И. Вендина. Москва: Институт славяноведения РАН, 2011, 63-161.
- Вендина 2006:** Вендина, Т. И. Общеславянский лингвистический атлас и этнолингвистика. – *ОЛА. Материалы и исследования. 2003 – 2005*. Под ред. На Т. И. Вендина. Москва: Институт славяноведения РАН, 2006, 5-16.
- Калнынь 2015:** Калнынь, Л. Э. О перспективах изучения территориальных диалектов в меняющейся языковой ситуации. – *Исследования по славянской диалектологии*, Вып. 17, Москва: Институт славяноведения РАН, 2015.
- Керемидчиева, Василева 2015:** Керемидчиева, Сл., Л. Василева. *Съвместни лингвогеографски публикации на учени от БАН и РАН. Sѡlw*, год. III., бр. 6, 2015. <http://www.abcdar.com/magazine/VI/Keremidchieva_Vasileva_1314-9067_VI.pdf> [14.04.2017]
- Младенов 1968:** Младенов, М. Сл. Типове лексикални различия в източните български говори (По материали от БДА т. I. и II.) – *Славистичен сборник*. София: Изд. на БАН, 1968.
- ОЛА 2015:** *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 10. Народные обычаи*. Москва – Санкт Петербург: Нестор-История, 2015.
- Радева 1982:** Радева, В. *Лексикалното богатство на българските говори*. София: „Народна просвета“, 1982.